Міністерство освіти і науки України
Сумська обласна рада
Департамент освіти і науки Сумської обласної державної адміністрації
Комунальний заклад Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

Факультет підвищення кваліфікації і перепідготовки

Кафедра психології

Великодний Олександр Васильович

Особливості розвитку критичного мислення в юнацькому віці

Магістерська робота
здобувача вищої освіти
другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 053 Психологія
освітньо-професійної програми Практична психологія

Науковий керівник:
Усик Дмитро Борисович,
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології

Рекомендовано до захисту
рішенням кафедри психології
Протокол № 11 від «29» січня 2025 р.

Завідувач кафедри Алла ВОЗНЮК

Суми – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП…….....….3

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ВИВЧЕННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ…….....6

1.1. Феномен критичного мислення в психологічній науці……6

1.2. Підходи до вивчення мисленнєвого процесу особистості…….13

1.3. Структура критичного мислення…….……....21

1.4. Психологічні особливості критичного мислення в юнацькому віці…28

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ……..…….32

2.1. Методики та процедура дослідження особливостей критичного мислення в юнацькому віці……..…....32

2.2. Аналіз результатів дослідження особливостей критичного мислення в юнацькому віці та чинників, які впливають на нього…….……36

2.3. Психологічні рекомендації для розвитку критичного мислення в юнацькому віці…….....43

ВИСНОВКИ ……..…….....50

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ……...……53

ВСТУП

Актуальність дослідження. В сучасних умовах, поки наша країна знаходиться в стані війни, коли виникає і розповсюджується велика кількість різноманітної інформації, яка доступна для суспільства, важливе значення має виховання людей, які можуть мислити самостійно, незалежно і творчо.

Однією з найбільш актуальних проблем сучасної психологічної науки є вивчення особливостей мислення людини, а також чинників та методів які сприяють розвитку, зокрема, критичного мислення особистості. Особливу увагу, в період війни, слід приділити критичному мисленню, адже вміння самостійно і критично осмислювати швидкоплинні події, складнощі реального життя є дуже важливим для сучасної людини, тому, що війна вимагає від особистості новий рівень розвитку особистісних якостей - уміння швидко адаптуватись, змінюватись, удосконалюватись, знаходити внутрішній потенціал з метою адаптації в нових умовах, а також знаходити шляхи розв’язання завдань, які виникають в нестандартній ситуації. Цей процес виразно проявляється в юнацькому віці, адже в цей період, в умовах звичайного життя, а особливо в умовах війни, особистість аналізує велику кількість нової інформації, а також формує власну життєву позицію.

Теоретичне вивчення зазначеної проблематики, засвідчує, що дослідження критичного мислення особистості здійснювалося науковцями різних галузей психології. Так, загальна психологія розглядає критичне мислення, як мислення вищого порядку в загальній структурі мислення; психологія праці досліджує роль рівня розвитку критичного мислення особистості в трудовій діяльності; педагогічна психологія розглядає критичне мислення як здатність особистості вирішувати неординарні практичні завдання, формулювати судження відносно правдивості та реальності заяв або відповідей щодо розв’язання проблем.

В рамках означених галузей дослідження даного явища здійснювалось цілим рядом зарубіжних та вітчизняних науковців. До зарубіжних науковців, які займались вивченням критичного мислення особистості можна віднести:

Дж. Брунера, Д. Дьюї, Д. Клустера, А. Кроуфорда, М. Ліпмана, Д. Макінстера, С. Метьюз, Р. Пауля, Ж. Піаже, Д. Халперна та ін. Серед українських учених вивченню цього питання приділяють значну увагу: І. Бондарчук, Т. Воропай, О. Пометун, С. Терно, О. Тягло, Л. Терлецька та інші.

Все вище вказане, дає нам можливість зазначити, що означена проблематика має давню історію дослідження в багатьох сферах. Проте дослідження питання розвитку критичного мислення осіб юнацького віку під час війни залишається відкритим і дотепер. Все вищезазначене приводить до висновку про необхідність комплексного дослідження даного явища.

Об'єкт дослідження – критичне мислення в юнацькому віці.

Предмет дослідження – особливості розвитку критичного мислення в юнацькому віці**.**

Мета дослідження – визначити особливості критичного мислення в юнацькому віці та розкрити психологічні умови його розвитку.

Відповідно мети дослідження потавлені такі **завдання дослідження:**

1. Розкрити особливості критичного мислення в юнацькому віці та охарактеризувати чинники, які впливають на нього.

2. Дослідити особливості критичного мислення в юнацькому віці.

3. Розробити психологічні рекомендації для розвитку критичного мислення.

Методи дослідження: теоретичні (теоретичний аналіз та синтез, систематизація, порівняння і узагальнення даних наукових джерел); емпіричні методи (спостереження, бесіда, тестування, стандартизовані методики); методи обробки та інтерпретації даних (метод описової статистики, кількісні та якісні із застосуванням методів математичної статистики); вивчення та систематизація методів, засобів та прийомів психологічного навчання.

Теоретичне значення результатів дослідження полягає у розкритті специфіки критичного мислення в юнацькому віці; виокремленні та характеристиці чинників, які впливають на критичне мислення в юнацькому віці**.**

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що розроблені рекомендації будуть сприяти розвитку критичного мислення в юнацькому віці. Апробований у дослідженні методичний інструментарій може стати основою моніторингу рівня розвитку критичного мислення в юнацькому віці.

Апробація результатів дослідження. Наукові здобутки науково-дослідної роботи були представлені на науково-практичних заходах різного рівня: VII Міжнародна науково-практична конференція «Інноваційні технології в роботі практичного психолога» (30 травня 2024 року, м. Суми) (Суми, 30.05.2024); II Всеукраїнський науково-практичний семінар «Актуальні питання практичної психології в умовах сьогодення» (Суми, 25.01.2025).

Основні результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри психології та опубліковані у наукових статтях:

1. Великодний О.В. Критичне мислення: визначення, особливості та ключові елементи. *Психологія: від теорії до практики*: матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції «Інноваційні технології в роботі практичного психолога» (30 травня 2024 року, м. Суми). [у 2-х ч.]. Ч. 1. / за заг. ред. А. В. Вознюк, О.Ю. Василега. Суми: НВВ КЗ СОІППО., 2020. С. 39–43.

2. Великодний О.В. Особливості прояву критичного мислення в осіб юнацького віку. *Актуальні питання практичної психології в умовах сьогодення*: збірник наукових праць II Всеукраїнського науково-практичного семінару «Актуальні питання практичної психології в умовах сьогодення» (23 січня 2025 року, м. Суми). / за заг. ред. А. В. Вознюк, О. Ю. Василеги. Суми: НВВ КЗ СОІППО. 2025. С. 55–60.

Структура і обсяг магістерської роботи. Робота складається зі вступу, 2 розділів, висновків та списку використаних джерел, що нараховує 56 найменувань. Загальний обсяг роботи становить 56 сторінок, основний зміст викладено на 50 сторінках. Робота містить 4 таблиці, 4 рисунки.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ВИВЧЕННЯ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

1.1. Феномен критичного мислення у психологічній науці

Активний розвиток суспільства, інтенсивні процеси глобалізації й інформатизації вимагають від сучасного здобувача освіти абсолютно нового типу мислення, який дасть змогу пристосуватися до постійних соціальних змін, генерувати нові ідеї, а також здійснювати комплексний аналіз отриманої інформації та давати їй об'єктивну оцінку. Саме тому в сучасному освітньому просторі важливу роль відіграє критичне мислення, яке є основою навчальної діяльності. Організація навчально-виховного процесу будь-якого навчального закладу повинна бути спрямована передусім на розвиток критично мислення школярів, що допоможе їм оволодіти основними компетентностями, які необхідні для соціалізації особистості та формування її індивідуальності. Сьогодні критичне мислення стає технологічною базою сучасної освіти, його розвиток диктується різноманітними соціальними зрушеннями та безперервним розвитком суспільства.

Варто наголосити на тому, що людина, намагаючись знайти істину, зверталася до засад критицизму, які були започатковані ще в античній філософії Ксенофонтом, Сократом, Платоном та активно впроваджувалися в діяльність давньогрецьких шкіл [3]. Здавна людину цікавило все, що її оточує, вона намагалась зрозуміти, хто вона, яке її покликання. Безперечно, пошук відповідей на питання, які виникали в процесі освоєння навколишнього середовища, стимулював розвиток аналітичного, критичного мислення й логіки.

Архіпова Є. та Ковалевська О. наголошували, що «критичність мислення постає як науково-філософська проблема в епоху Просвітництва, як засіб впровадження ідей формування вільної і відповідальної особистості суспільства» [2, с. 37]. Вольтер, Ж.-Ж. Руссо, І. Кант, Д. Юм та Дж. Лок вважали, що розвиток і процес формування гармонійного та творчого

громадянина слід розглядати саме крізь призму критицизму [4; 6; 16; 17]. Також варто відзначити, що на засадах критицизму ґрунтуються основні постулати класичної німецької філософії суспільства [14; 16]. Як бачимо, критичність мислення цікавила людину на всіх етапах її розвитку. Саме тому у ХХ ст. у США виникла ідея формування критичного мислення. Вона широко представлена в працях відомих американських психологів ХХ ст. У. Джемса та Дж. Д'юї. Також проблеми розвитку критичного мислення досліджували Д. Клустер, Д. Халперн, А. Кроуфорд, М. Ліпман, К. Мередіт, С. Метьюз, Р. Пауль, Р. Стернберг, Д. Стіл, Ч. Темпл та ін.

Ураховуючи неоднорідність поглядів та підходів до тлумачення критичного мислення, у сучасній педагогіці маємо значну кількість авторських трактувань цього поняття. Зокрема, автор монографії «Психологія критичного мислення» Д. Халперн вказує на те, що «критичне мислення – це використання когнітивних технік або стратегій, які збільшують імовірність отримання бажаного кінцевого результату, ... такий тип мислення, до якого вдаються при вирішенні завдань, формулюванні висновків, імовірної оцінки та прийнятті рішень. Критичне мислення іноді називають ще і спрямованим мисленням ...» [21, с. 20].

Отже, в педагогіці та методиці викладання предметів питання потреби розвитку мислення школярів, усвідомленого сприйняття ними засвоюваного, здатностей застосовувати мислительні (розумові) операції вищого рівня у процесі засвоєння матеріалу розглядалося. Разом з тим слід зазначити, що проблема впровадження технології розвитку критичного мислення дотепер не була предметом спеціальних досліджень.

Канадський вчений Ральф Х. Джонсон стверджував, що критичне мислення – це «особливий вид розумової діяльності, що дозволяє людині винести раціональне судження щодо запропонованої їй точки зору або моделі поведінки» [5, с. 15].

М. Ліпман зазначав, що самостійність суджень є однією з ознак критичного мислення, він наголошував на тому, що таке мислення спрямоване

на творчу мисленнєву діяльність, а не на відтворення, що базується на жорстких алгоритмах і стереотипах. Творчий підхід є обов'язковим у ситуаціях порівняння різних суджень і визначення альтернатив на основі врахування пріоритетів, чинників, що зумовлюють істинність та вірогідність інформації в цілому й висловлених суджень зокрема [20].

На думку провідного американського спеціаліста в галузі теорії та практики навчання критичного мислення Р. Пауля, критичне мислення – це організоване, раціональне, самоспрямоване мислення, яке вміло переслідує мету мислення в певній галузі знань або інтересів людини. Це мислення про мислення, коли людина розмірковує з метою вдосконалення свого мислення [19].

Р. Еніс висловив свою позицію, згідно з якою критичне мислення є раціональним рефлексивним мисленням, що визначає, чому вірити, а що піддати сумніву [20].

Сучасний дослідник О. Тягло тлумачить критичне мислення як активність розуму, спрямовану на виявлення й виправлення своїх помилок, точність тверджень і обґрунтованість міркувань. Він стверджує, що критичне мислення випливає з усвідомлення невідворотності оман і помилок у людському пізнанні. Воно є специфічним видом рефлексії, яка спирається на знання елементарної логіки й відповідних конкретних наук [18].

Дослідники Г. Липкіна, Л. Рибак вважають, що критичність мислення полягає в умінні індивіда суворо оцінювати свої думки та сторонні впливи, виявляти в них сильні та слабкі аспекти, не розглядати як істину кожну здогадку, а піддавати її сумніву й перевірці [9].

О. Пометун визначає критичне мислення як здатність людини усвідомлювати власну позицію з того чи іншого питання, вміння знаходити нові ідеї, аналізувати події і оцінювати їх, приймати ретельно обдумані, зважені рішення стосовно будь-яких думок і дій [12].

Як бачимо, у сучасній педагогіці існує значна кількість трактувань поняття «критичне мислення». Проведений аналіз наукової літератури та досвід

роботи дає нам змогу *під критичним мисленням* розуміти складний процес творчого переосмислення отриманої інформації, який ґрунтується на усвідомленому сприйнятті власної розумової діяльності в інтелектуальному середовищі.

Як свідчать наведені визначення, критичне мислення є багаторівневим процесом, який слід розглядати комплексно (з урахуванням педагогічного та філософського та ін. аспектів).

Якщо ж розглядати критичне мислення у філософському аспекті, то слід зауважити, що під цим поняттям розуміють уміння логічно мислити, аргументувати, аналітично дискутувати та правильно висловлювати свою думку. Відповідно до педагогічного аспекту критичність розглядається як усвідомлений контроль за процесом інтелектуальної діяльності, під час якої відбувається оцінювання роботи, думок, вироблених гіпотез, шляхів їх доведення тощо.

Усвідомлення обмеженості своїх поглядів і уявлень про суспільство та можливість їхнього перегляду, самостійність мислення у вирішенні економічних, соціальних і політичних проблем стає важливою частиною життєдіяльності сучасної людини, адже рішення, яке людина постійно приймає і як приватна особа, і як член суспільства з різних приводів не тільки впливають на неї особисто, але й визначають вектор розвитку всього людства, здійснюють вплив на рівень цього розвитку та навіть виживання загалом [4]. Саме тому, дослідження критичного мислення особистості є важливим питанням сьогодення.

В психології представлені різні визначення критичного мислення. Так, американський вчений Ральф Х. Джонсон стверджував, що критичне мислення – це «особливий вид розумової діяльності, що допомагає людині винести раціональне судження щодо представленої їй точки зору або моделі поведінки» [8]. На думку Р. Пауля, який був провідним американським спеціалістом в галузі теорії та практики навчання критичному мисленню,«критичне мислення – це організоване, раціональне, самоспрямоване мислення, яке вміло переслідує

мету мислення в певній галузі знань або інтересів людини. Це мислення про мислення, коли людина розмірковує з метою вдосконалення свого мислення» [15].

Сучасний дослідник О. Тягло розглядає критичне мислення як активність розуму, яка спрямована на визначення й виправлення своїх помилок, точність тверджень і обґрунтованість думок. На його думку, критичне мислення виходить з усвідомлення невідворотності оман і помилок у людському пізнанні. Воно є специфічним видом рефлексії, основою якої є яка знання елементарної логіки й відповідних конкретних наук [4].

На думку дослідників Г. Липкіної, та Л. Рибака критичність мислення полягає в умінні індивіда суворо оцінювати свої думки та сторонні впливи, виявляти в них сильні та слабкі сторони, не розглядати як істину кожну ідею, а піддавати її сумніву й перевірці [24].

Аналізуючи трактування терміну «критичне мислення» різними вченими, можна зробити висновок, що критичне мислення – це вид розумової діяльності, що дозволяє людині суворо оцінювати свої думки, виявляти та виправляти власні помилки, а також виносити раціональні судження щодо запропонованої їй точки зору.

Загалом, структура мислення людини складається з трьох рівнів, при цьому, кожний наступний рівень включає в себе попередній:

1)загальне мислення – це загальний процес обробки інформації; 2)предметне мислення – це процес обробки інформації з певної теми за

допомогою різних методів наукового дослідження, що збагачений предметними та методологічними знаннями;

3)критичне мислення – це процес контролю та оцінки перебігу загального та предметного мислення, їх вдосконалення [50].

Кожний тип мислення має свій змістовний та операційний блоки. Змістовний блок критичного мислення складається з двох частин:

- Загальнометодологічних принципів (переконання у необхідності самокорекції методу дослідження, увага до перебігу дослідження,

вираховування різних точок зору, здатність бути критичним і самокритичним);

- Загальних стратегій (поділ проблем на частини, вирішення більш простих проблем, що відображають деякі аспекти основної проблеми, використання смислових та графічних органайзерів, щоб представити проблему різними способами, розгляд окремих випадків для того, щоб «відчути» проблему).

Отже, основне призначення критичного мислення – це розв’язання проблем (завдань), а головним результатом критичного мислення є судження.

До основних властивостей критичного мислення відносяться: усвідомленість, самостійність, незалежність, цілеспрямованість, рефлексивність, логічність, раціональність та самоорганізованість.

Однією з найсуттєвіших властивостей критичного мислення є високий ступінь усвідомленості власних розумових дій, пильна увага до них. Усвідомленість робить особистість вільною, та дозволяє планувати майбутнє. Усвідомленість породжує самостійність та незалежність, які характеризується вмінням людини ставити нові завдання й розв’язувати їх не користуючись допомогою інших людей. Ідеї, оціночні судження та переконання формуються особистістю самостійно, незалежно від інших, в результаті пошуку та аналізу, але при цьому критичне мислення допускає прийняття ідей та переконань іншої людини[16].

Ще одна властивість критичного мислення – цілеспрямованість. Вона виражається в підпорядкованості всього процесу досягненню цілі. Критичне мислення, зазвичай окрім однієї загальної мети має декілька маленьких цілей, вирішення кожної з них в результаті приводить до досягнення загальної мети[32].

За виправлення помилок та врахування змін умов, які виникають в процесі критичного мислення, відповідає така властивість як - логічність. Вона проявляється в оцінці причинно-наслідкових зв’язків, ступеня спротиву між окремими елементами процесу мислення, відповідності між етапами рішення проблеми і різними операціями[21].

Логічність тісним образом пов’язана з ще однією характеристикою критичного мислення – раціональністю. Раціональність критичного мислення допомагає людині попереджати суб’єктивність під час прийняття певних рішень в рамках поставленої задачі. Вона орієнтує особистість на об’єктивність і підкреслює відповідальність за вибір шляхів прийняття рішень[38].

Раціональність та організованість критичного мислення має будуватись на основі гнучкості до змін, зберігаючи при цьому загальну направленість. Цьому сприяє така властивість, як рефлексивність. Від розвитку рефлексивних вмінь індивіда залежить побудова та результативність процесу критичного мислення[30].

Перелік основних навичок, які необхідні для критичного мислення, включає в себе спостережливість, здатність до інтерпретації, аналізу, виведенню висновків, вміння давати оцінки. Критичне мислення використовує логіку, а також широкі критерії інтелектуальності, такі як ясність, правдоподібність, точність, значимість, глибина, кругозір і справедливість. Творча уява, ціннісні установки, мобільність, ригідність мислення і в меншій мірі виражена емоційність також є складовими частинами критичного мислення.

Отже, важливість прийняття рішень, вироблення власної думки незалежної від інших, аналіз отриманої інформації, вирішення проблем – це те, з чим зустрічається особистість впродовж власного життя. Тому розвиток критичного мислення має важливе значення в житті кожної людини.

1.2. Підходи до вивчення мисленнєвого процесу особистості

Дослідження проблеми розвитку мислення в процесі навчання є важливою галуззю психолого-педагогічної науки. У цих дослідженнях вивчаються різні засоби і методи цілеспрямованого впливу на мислення школярів з метою його посилення та розвитку (Н.П. Абакелія, А.Л. Гарш, В.В. Маткін, Б.Д. Пайсон, Г.І. Сорокіна, Т.А. Шилова та ін.) [6; 12].

Відповідно до Г. О. Балла, В. О. Моляко, О. В. Савченко, цілеспрямованого впливу на мисленнєві здібності досягають шляхом

розв’язанням пізнавальних задач, зібраних в спеціальну систему, яка створена на основі психолого-педагогічних принципів. Ці задачі мають стимулювати розвиток мислення, логічного мислення, критичного мислення та інших мисленнєвих здібностей учнів [24].

Системний підхід у сучасних психологічних дослідженнях дійсно передбачає уявлення про мислення як складний, багатоаспектний процес. Основна ідея полягає в тому, що мислення взаємодіє з іншими аспектами психіки та суспільством, і його розуміння вимагає аналізу на різних рівнях та в контексті різноманітних факторів.

Системний підхід, з огляду на погляди вітчизняних вчених припускає наявність системної складової того явища, що вивчається [31]. В рамках системного підходу системна організація вказує на те, що яка-небудь система складається з взаємопов'язаних та взаємодіючих елементів, які формують певні функціональні взаємозв'язки.

Ідеї системного підходу були розроблені представниками гештальтпсихології, психоаналізу, неофрейдизму та реалізовані в операційній концепції структури інтелекту Ж. Піаже [17].

Згідно з теорією Піаже, інтелект розглядається як активний процес розвитку, що базується на взаємодії між суб'єктом та зовнішнім середовищем. Ключовим елементом цього процесу є концепція «змістових мобільних психічних структур» або схем. Основні ідеї теорії Піаже: під час взаємодії з оточенням індивід асимілює нову інформацію, включаючи її в існуючі схеми. Однак, коли нова інформація не вписується в існуючі схеми, відбувається акомодація – зміна схем або створення нових для адаптації до нового досвіду. Теорія Піаже визначає чотири основні стадії когнітивного розвитку, які включають стадії сенсомоторного, пропорціонального, конкретноопераційного та формально-операційного мислення.

Під інтелектом він розуміє систему операцій, або внутрішніх дій, які виконуються в розумовому процесі. Ці операції ґрунтуються на логіці та використовуються для розв'язання завдань. Розвиток інтелекту відбувається

через взаємодію суб'єкта з навколишнім середовищем, але ключовим елементом є внутрішня активність суб'єкта, його здатність до саморегуляції та конструктивного розв'язання проблем. Отже, взаємодія індивіда з оточенням, асиміляція та акомодація, а також внутрішні операції інтелекту є ключовими поняттями теорії Піаже щодо когнітивного розвитку та розуміння інтелектуального процесу [17].

Когнітивізм є психологічним напрямом, що акцентує увагу на мисленні, сприйнятті, пам'яті та інших когнітивних процесах як ключових для розумової діяльності людини. У зарубіжній когнітивній психології, інтелект часто розглядається як загальна здатність до розумового функціонування, яка включає різні аспекти, такі як логічне мислення, розв'язання проблем, рішення завдань тощо. Інтелект у цьому контексті може визначатися взаємодією різних когнітивних процесів.

У вітчизняній психології може бути акцентовано саме на мисленні як ключовому елементі розумової діяльності.

Мислення в цьому випадку вважається не просто однією із складових інтелекту, а його серцевиною, яка визначає рівень інтелектуальної активності та здатність до саморегуляції когнітивних процесів. Такі відмінності в підходах можуть виникати з різниці в трактуванні понять, а також з історичних, культурних і соціальних умов, що впливали на розвиток психологічних досліджень у різних країнах [24].

Структура мислення – це складний об'єкт дослідження в психології, і вона може бути моделювана різними способами.

Однією з ключових моделей є модель Дж. Гілфорда, американського психолога, який розробив трифакторну модель інтелекту. Ця модель, яку він описав у своєму творі "The Nature of Human Intelligence" (1967), включає 120 компонентів, розподілених за трьома основними категоріями: - операційні компоненти: кубічні компоненти (спроможність працювати з просторовою інформацією), компоненти класифікації (здатність до розпізнавання патернів та визначення зв'язків), індуктивні компоненти (здатність до аналізу відомих

елементів для формування нових концепцій); - компоненти продуктивності: мовні компоненти (здатність до ефективного висловлювання мовою), символьні компоненти (здатність до маніпулювання символами та логічного мислення); - знання: широкий когнітивний контент (знання про світові події та явища), соціально-змістові компоненти (знання про соціальні відносини).

Ця модель дозволяє представити структуру мислення як комплексну систему взаємозав'язків. Модель Дж. Гілфорда дійсно орієнтується на визначення різних аспектів мислення, включаючи конвергентні і дивергентні здібності. Основним внеском Гілфорда є його підхід до вивчення розумових здібностей, включаючи творчість, як складного і багатофакторного явища. Це підтверджує ідею, що мислення є динамічним та адаптивним процесом, який включає постійні спроби та коригування для досягнення мети.

Модель Гілфорда, дійсно, часто використовується для вивчення конвергентних і дивергентних здібностей. Конвергентні здібності визначаються здатністю знаходити одне правильне рішення для стандартних завдань, тоді як дивергентні здібності стосуються здатності генерувати різноманітні ідеї та розв'язання для творчих завдань. Застосування моделі Гілфорда в цих напрямках дозволяє більш детально розглядати та досліджувати окремі аспекти мислення, забезпечуючи фреймворк для розуміння різноманітних аспектів когнітивних процесів [34].

Концепція Г. Уоллеса, визначає чотири ключові стадії у процесі розв'язання завдань або задач:

1) підготовка: на цій стадії особистість ставить перед собою завдання або проблему, що вимагає розв'язання. Ретроспективне розчленування з самого кінця вказує на те, що вихідна точка – це кінцевий результат, який вони прагнуть досягти. Особа може активно вивчати та розуміти всі аспекти задачі перед тим, як переходити до наступної стадії;

2) дозрівання: на цій стадії відбувається глибокий розгляд і осмислення завдання. Особа може виявляти нові підходи, генерувати ідеї та рефлексивно

взаємодіяти з інформацією. ідбувається формування стратегій та планів для подальших кроків;

3) виконання: на цій стадії особа здійснює реальні дії для розв'язання задачі відповідно до сформованих стратегій. Проводиться активний процес впровадження ідей у практичну діяльність;

4) перевірка розвязання: остання стадія включає аналіз та оцінку результатів. Особа оцінює, наскільки її розв'язання відповідає поставленому завданню та як можна поліпшити чи оптимізувати процес. Перераховані стадії відображають процесуальний підхід до розглядання розв'язання задачі, який зосереджений на динаміці та етапах вирішення.

Такий підхід допомагає розкрити деталі та внутрішні механізми когнітивних процесів, що відбуваються під час розв'язання задачі [28].

Традиційний підхід до розуміння інтелекту та мислення в рамках вітчизняної психології акцентує увагу на чіткій розмежованості між мисленням та інтелектом, в якому кожна з цих категорій розглядається як самостійний аспект когнітивної діяльності.

Мислення є процесом формування, обробки та використання інформації для досягнення конкретних цілей чи розв'язання завдань та включає в себе різні види мисленнєвої діяльності, такі як логічне, творче, критичне мислення та інші. Інтелект розглядається як загальна здатність до розумового функціонування, яка включає різні аспекти, такі як сприйняття інформації, мовлення, пам'ять, розв'язання проблем, тощо та охоплює більш широкий спектр когнітивних процесів та здатностей. Такий розподіл дозволяє докладніше розглядати кожну з цих категорій та їх взаємозв'язок. Водночас, такий підхід може допомогти у розумінні та дослідженні різних аспектів когнітивної функції, включаючи як конкретні види мислення, так і загальні розумові здібності. Цей підхід також може відображати деякі теоретичні та метатеоретичні уявлення вітчизняних та російських психологів, що покладають акцент на аналіз окремих психічних функцій та їхню роль у загальній структурі психіки.

Отже, у когнітивному підході, запропонованому вітчизняними вченими мислення та інтелект чітко розмежовуються. Мислення розглядається як необхідна складова інтелекту та пов’язується із категорією мисленнєвої діяльності.

Так, В.М. Дружинін, ґрунтовно аналізуючи моделі інтелекту, чітко виокремлює у них мислення як узагальнене і опосередковане відображення суттєвих закономірностей і властивостей реальності [37].

Гештальтпсихологія розглядає мислення як процесуальне явище та виділяє кілька стадій у розвитку розумового процесу, зокрема, відкриття принципу розв'язання завдання. Важливим аспектом гештальтпсихології є підхід до розглядання принципу розв'язання як цілісного утворення, або «гештальту». Гештальт вирішує проблемність завдання, утворюючи єдине цілісне сприйняття, яке визначає логіку та зв'язки між елементами задачі.

Гештальтпсихологія підкреслює раптове інтуїтивне переструктурування або інсайт як ключовий елемент в усвідомленні принципу розв'язання. Інсайт передбачає несподіване, раптове усвідомлення, яке виникає під час вирішення задачі і веде до нового сприйняття чи розв'язання проблеми. Гештальтпсихологія дозволяє докладно розглядати не лише результати розумового процесу, а й його динаміку та етапи, враховуючи, зокрема, роль цілісного сприйняття (гештальту) та роль раптового інсайту у формуванні розв'язання.

Такий підхід підкреслює важливість не лише локальних аспектів завдань, але й їхнього сприйняття як цілісних структур. [15].

Цей підхід дозволяє розглядати стадії не лише як послідовні кроки, але й як динамічний процес, в якому індуктивне утворення гештальту виступає як ключовий елемент, що визначає цілісність сприйняття та розв'язання проблеми (І.М. Семенов) [15; 19].

Метакогнітивізм, як напрямок у сучасній психології, виник як реакція на традиційний когнітивізм та його обмеження у вивченні лише центральних механізмів психічних процесів. Метакогнітивізм враховує як центральні, так і

периферійні аспекти когніції, зокрема, зосереджується на саморегуляції та контролі над власними когнітивними процесами.

Концепція Дж. Флейвела визначає дві фундаментальні метакогнітивні функції в пізнавальних процесах:

1) самооцінка – ця функція передбачає здатність особи визначати та відстежувати власний рівень розуміння чи освоєння матеріалу. Особа може самостійно оцінювати свою компетентність у виконанні завдань чи розв'язанні проблем;

2) саморегуляція – ця функція означає активний вплив на власні когнітивні процеси з метою досягнення поставленої мети. Особа може використовувати стратегії контролю, такі як планування, переоцінка та адаптація, для ефективного вирішення завдань. Ці метакогнітивні функції дозволяють особі не лише розуміти свої власні когнітивні процеси, але й активно керувати ними. Вони відображають усвідомлення та регуляцію власного пізнавального досвіду, що є ключовим аспектом метакогнітивізму [21].

Так, розвиток здібностей особистості і засвоєння знань, вмінь та навичок є ключовими аспектами вивчення динаміки мислення. Знання і навички впливають на формування уявлень, абстрактних понять і орієнтуючих схем у мисленні людини. Загальною тенденцією є те, що навчання, вивчення нового матеріалу та отримання практичного досвіду впливають на розвиток мислення, формуючи його структуру і зміст.

Важливою є взаємодія між знаннями, вміннями та навичками, що становить основу для формування когнітивної компетентності та динаміки розвитку мислення. Під здібностями в рамках мислення розуміється не лише знання та вміння, але й можливість та уміння суб'єкта ефективно організовувати свій мисленнєвий процес. Здібності визначають, наскільки ефективно людина може застосовувати свої знання та вміння для розв'язання конкретних завдань у різних умовах. Вивчення цих здібностей важливо для розуміння динаміки розвитку мислення.

Ось деякі ключові аспекти:

1. Організація мисленнєвого процесу: здібності дають можливість суб'єкту організовувати своє мислення відповідно до поставлених завдань та умов ситуації. Це може включати в себе вміння адаптувати стратегії мислення до різних видів завдань, встановлення пріоритетів та ефективне використання різних когнітивних ресурсів.

2. Процесуальна, динамічна сторона мислення: здібності, пов'язані з процесуальною стороною мислення, визначають якість і ефективність самого процесу мислення, його розвиток у часі. е може включати в себе зміну стратегій, адаптацію до нових умов, розв'язання проблем, що вимагають творчого підходу, тощо.

3. Експериментальне вивчення розв’язання задач: багато досліджень зосереджені на аспектах розв'язання різних типів задач, зокрема, проблемних та творчих. Вивчення цих аспектів дозволяє отримати більш повне уявлення про те, як індивід розвиває свої когнітивні можливості та як ці здібності взаємодіють із знаннями, вміннями та контекстом завдань.

У роботах Г.О. Балла, А.В. Брушлінського, П.Я. Гальперіна, О.М. Матюшкіна, В.О. Моляко, Я.О. Пономарьова, С.Л. Рубінштейна, О.К. Тихомирова і багатьох інших мислення розглядається як процес і як здатність до руху думки в різних контекстах, зокрема в змісті та умовах проблемної ситуації чи задачі [4; 24].

Це напрямок досліджень, який акцентує на розвитку змістової сторони мислення та різних його формах, вивчаючи конкретні аспекти структури та елементів мислення. В цьому контексті важливо розглядати різноманітні аспекти мислення, такі як наочно-дієве, наочно- образне та понятійно-логічне мислення. Дослідження в цьому напрямку розкриває багатогранність когнітивних процесів та структур, які використовуються людиною під час мислення. Дослідження в цьому напрямку розширює наше розуміння того, як людина конструює та використовує знання в різних формах та в контексті виконання різноманітних завдань [13].

Так, обидва напрями досліджень – вивчення змістової та процесуальної сторін мислення – важливі для отримання повного розуміння когнітивних процесів. Поєднання обох аспектів дозволяє краще розкрити складність та багатогранність мислення як явища.

Отже, розгляд обох аспектів дозволяє отримати комплексне уявлення про розвиток та функціонування мислення в різних ситуаціях та умовах. Творчі здібності визначаються як особливі риси індивіда, які сприяють творчому процесу та результатам.

У контексті розвитку мислення та творчих здібностей, акцент робиться на процесуально-смисловому аспекті, що означає активний розвиток психічних новоутворень особистості під час розв'язання проблемно-конфліктних ситуацій та ситуацій когнітивного дисонансу. Розвиток творчих здібностей в процесі розв'язання проблем важливий для формування когнітивних навичок, які стимулюють непередбачуваність, оригінальність та гнучкість мислення. Такий підхід до вивчення мислення підкреслює роль творчих здібностей у формуванні особистісних та когнітивних аспектів [31].

Отже, узагальнюючи вагомі риси та різноманітність підходів до вивчення мислення в межах вітчизняної та зарубіжної психології приходимо до наступних висновків, що дозволяє краще розуміти різноманітність інтерпретацій та досліджень в області мислення відповідно до різних методологічних підходів в психології

Гештальтпсихологія та когнітивний напрям, акцентують увагу на процесуальному описі розвитку розумового процесу. Особливу увагу приділяється стадійно-результативному опису, враховуючи, зокрема, важливість моменту «інсайту» у вирішенні завдань.

У когнітивній психології основний акцент робиться на розумінні процесів переробки інформації та структури мислення, зокрема, на понятєвому мисленні та його ролі у загальній структурі інтелекту. У вітчизняній психології акцент здебільшого робиться на розгляданні мислення через призму діяльності, та розрізняються змістовий та процесуальний його аспекти. Це важливо для

вивчення, з одного боку, видів мислення, таких як наочно-дійове чи поняттєво-логічне, і, з іншого боку, функцій мислення, які забезпечують його функціонування.

Зазначення взаємозв'язку між знаннями та розумовими здібностями важливо для розуміння того, як мислення працює як система. Вивчення взаємодії знань із розумовими здібностями допомагає визначити, як особистість розвивається у процесі мислення та навчання

1.3. Структура критичного мислення

Термін «критичне мислення» (Critical Thinking) відомий завдяки роботам таких психологів, як Ж. Піаже, Дж. Брунер, Л. С. Виготський та ін., однак на сучасному етапі вивчення зазначеного явища існує велика різноманітність підходів щодо його визначення.

Так, в українській мові «критичний» асоціюється з чимось конфліктним, негативним, тим, що стосується недоліків.

Наприклад, ще Б. М. Тєплов вважав, що «критичність - це вміння строго оцінювати роботу думки, ретельно зважувати усі за і проти гіпотези і піддати гіпотезу всебічної перевірці».

Б. В. Зейгарнік розглядала критичність як прояв регулюючої функції мислення і вважала, що критичність складається в умінні обмірковано діяти, перевіряти і виправляти свої дії у відповідності з об’єктивними умовами [4].

Критичне мислення в англомовному тлумаченні розглядається як вид мислення, який виходить за межі простого накопичення фактів і включає у себе активний процес оцінки, аналізу та критики інформації.

Загашев І. О. підкреслює, що критичне мислення виявляється у вмінні розмірковувати над тим, як отримані знання, замість того, щоб обмежуватися лише запам'ятовуванням чи фіксацією фактів [3].

Критичне мислення передбачає здатність аналізувати інформацію, визначати її джерела, оцінювати достовірність та важливість, а також формувати обґрунтовані висновки на основі отриманих знань. Воно спрямоване

на розвиток навичок аналізу, самокритики та вміння самостійно приймати рішення на підставі об'єктивної інформаці.

Критичне мислення, за визначенням Д. Халперн в роботі «Психологія критичного мислення», означає «використання таких когнітивних навичок і стратегій, які збільшують ймовірність отримання бажаного результату» [7].

Критичне мислення ще називають спрямованим мисленням. Це вказує на те, що критичне мислення включає в себе не лише спроможність аналізувати інформацію, але й використовувати певні когнітивні навички і стратегії для досягнення конкретних результатів чи рішень.

Одним із аспектів критичного мислення є здатність спрямовувати свої мисленнєві зусилля з метою досягнення конкретних цілей чи завдань. В зарубіжній традиції критичне мислення розглядається як наявність певних навичок, які сприяють самостійному осмисленню та аналізу інформації.

Ключовими елементами цього підходу є акцент на розвиток конкретних когнітивних стратегій і навичок, які допомагають ефективно опрацьовувати інформацію, вирішувати проблеми та робити обґрунтовані висновки.

Наприклад, критичне мислення може включати в себе здатність до аналізу аргументації, визначення невиразностей або протиріччя в інформації, розрізнення фактів від думок, та оцінку достовірності джерел. Такі навички можуть бути важливими в навчальних, професійних та особистих ситуаціях, де важливо приймати обґрунтовані рішення на підставі доступної інформації.

У вітчизняній психологічній літературі відображаються різні аспекти поняття критичне мислення. Узагальнюючи їх, можна сказати, що критичне мислення включає в себе набір когнітивних навичок та стратегій, які спрямовані на обґрунтований та критичний аналіз інформації.

Основні риси критичного мислення, виокремлюються у наступних визначеннях:

1) критичне мислення передбачає здатність систематично розбиратися в інформації, виділяти ключові аспекти, об'єднувати різні частини в цілісний

погляд та обґрунтовувати свої висновки (процес аналізу, синтезу та обгрунтовування оцінки достовірності);

2) критичне мислення дозволяє розглядати ситуацію в цілому, розуміти причинно-наслідкові зв'язки і шукати альтернативні рішення чи точки зору (визначення причин та альтернатив);

3) критичний мислитель ставить під сумнів припущення, перевіряє факти на достовірність та враховує різні джерела інформації (ретельна оцінка припущень та фактів);

4) критичне мислення веде до об'єктивних висновків, які ґрунтуються на аналізі усіх доцільних факторів та логічних процесах (обєктивність та логічність висновків) [1].

Критичного мислення відповідає основним аспектам мислення як пізнавального процесу та передбачає:

1) здатність аналізувати інформацію, виділяти ключові пункти, ставити перед собою завдання здійснення логічних висновків і виводів на основі наданої інформації;

2) уміння об'єктивно оцінювати інформацію, враховувати різні точки зору, враховувати аргументи та контраргументи, а потім приймати обґрунтоване рішення;

3) аналіз якісності інформації, виявлення її переваг і недоліків, а також свідомий огляд власного розуміння і процесу прийняття рішень;

4) фокус на досягненні конкретних результатів, а не лише на процесі самого мислення.

Це включає у себе розробку конкретних цілей і планів дій. Зазначені вище тези акцентують важливість аналізу, обґрунтованого прийняття рішень та усвідомлення процесу мислення, що відображає сутність критичного мислення у визначенні С. Терно [1].

Отже, критичне мислення включає у себе усвідомлення власного мислення, аналіз власних поглядів та думок, а також рефлексію над власним процесом прийняття рішень.

Критичне мислення передбачає вміння чітко формулювати поняття, аналізувати судження (власні та інших), ставити запитання, що спрямовані на розкриття суті питань або проблем. Критичне мислення включає у себе аналіз інформації, розбір аргументів, виявлення логічних зв'язків, визначення головних ідеї, а також врахування контексту. Критично мисляча особистість може розглядати інші точки зору, оцінювати аргументи інших людей, розуміти різноманітні підходи до розв'язання проблем.

Такий комплекс вмінь і навичок робить особу здатною до об'єктивного та аналітичного мислення, а також допомагає у подальшому вдосконаленні і розвитку. Практична орієнтація критичного мислення дозволяє йому бути ефективним інструментом у різних ситуаціях життя.

Критично мисляча особистість активно ставить запитання щодо оточуючого світу, інформації та власних переконань. Це допомагає зосереджуватися на суттєвому та знаходити раціональні рішення. Здатність виділяти головне важлива для ефективного аналізу інформації.

Критично мислячі люди уміють визначити ключові аспекти проблеми чи ситуації. Критичне мислення дозволяє розпізнавати суб'єктивність та необ'єктивність у власнихсудженнях та судженнях інших людей. Критично мислячі особистості здатні визначати причини та передбачати можливі наслідки прийнятих рішень.

Здатність розвивати альтернативні шляхи розв'язання проблеми є важливою частиною практичної орієнтації критичного мислення. Критично мислячі люди можуть аналізувати потенційні наслідки своїх та чужих дій, що допомагає приймати обдумані рішення. Ці аспекти допомагають критично мислячим людям робити обґрунтовані висновки, діяти раціонально та вирішувати завдання з ефективністю [7].

Технологія розвитку критичного мислення, яка була висловлена ще Сократом, продовжує бути актуальною й в сучасному освітньому середовищі. Метод маєвтики, введений Сократом, є підхідом, що стимулює самостійне мислення та аналіз, а не передає готові знання [2].

Рефлексивно-оціночна діяльність передбачає не лише прийняття інформації, але й активне взаємодію з нею. Це може включати дослідження, аналіз та пошук інформації, яка допомагає зрозуміти складність навколишнього світу.

Критичне мислення передбачає здатність розрізняти і визначати якісні відмінності в інформації, думках чи ситуаціях. Людина, яка має рефлексивнооціночні навички, може розрізняти факти від припущень та розуміти різницю між різними точками зору.

Оціночна діяльність включає вибір цінностей, які є для людини найбільш важливими. Це може виникати через відображення над власними цінностями, аналіз власних переконань та усвідомлення того, що є для людини справжньою цінністю.

Ключовим аспектом є визначення того, які цінності є для людини найбільш актуальними в конкретний момент. Рефлексивно-оціночна діяльність допомагає розуміти, як цінності можуть змінюватися від ситуації до ситуації.

Рефлексивно-оціночна діяльність є важливим компонентом розвитку критичного мислення, оскільки вона сприяє самоаналізу, усвідомленню та глибокому розумінню власних переконань і цінностей у контексті складного світу [4].

Аналіз і усвідомлення. Рефлексія включає в себе аналіз та усвідомлення різних аспектів життя, включаючи власні дії, думки та емоції. Цей процес дозволяє людині розуміти, як вона сприймає світ і взаємодіє з ним

Самоідентифікація. Рефлексія допомагає визначити власні цінності, здібності, стилі мислення та інші аспекти особистості. Це важливо для розуміння того, як власні переконання можуть впливати на сприйняття і реакції.

Уточнення знань. Рефлексія дозволяє переглядати і уточнювати свої знання, виявляти можливі прогалини або суперечності в розумінні інформації.

Розвиток критичного мислення Рефлексивно-оціночна діяльність стає основою для розвитку критичного мислення. Під час рефлексії людина оцінює не лише факти, а й власний підхід до їх сприйняття і обробки.

Розвиток взаємодії з іншими. Рефлексія також розширюється на взаємодію з іншими людьми та соціальним оточенням. Усвідомлення власних взаємин із спільнотою може сприяти розвитку соціального критичного мислення.

Отже, рефлексія виступає як інструмент для розвитку свідомості, аналізу та самоосвіти, що є важливими компонентами критичного мислення. Цей процес допомагає людині не лише засвоювати інформацію, але й усвідомлювати свої власні погляди і пристосовувати їх відповідно до нових знань та досвіду [1; 3; 6].

Юнацький вік є періодом, коли діти виявляють особливий інтерес та здатність до розвитку критичного мислення.

Сприяють розвитку критичного мислення, наступні особливості мислення:

1) здатність швидко адаптуватися до нових ситуацій та змінювати свій погляд на різні аспекти проблеми. Це сприяє розвитку гнучкості у мисленні, що є важливою складовою критичного мислення.

2) розгляд мисленнєвих проблеми з різних точок зору та розуміння того, що ситуація може мати кілька аспектів вирішення

3) виявлення інтересу до минулих подій чи мрії про майбутнє, сприяє розвитку багатовимірного мислення.

4) поступово розвивається вміння розуміти погляди інших людей і бачити ситуації з їхнього боку.

Це може допомагати їм аналізувати різні точки зору та враховувати їх у процесі прийняття рішень. Основними особливостями мислення дітей цього віку є гнучкість, оборотність, вихід за межі «тут і зараз», багатовимірність, здатність робити логічні висновки (умовисновки), пошук причино-наслідкових зв’язків [5, с.469].

Тож все зазначене дає можливість вважати підлітковий вік сенситивним періодом для розвитку критичного мислення.

Психологічні особливості критичного мислення юнаків можуть бути досить складними і залежать від багатьох факторів, таких як розвиток мозку, соціальне оточення та особистісні особливості.

Розвиток когнітивних навичок: юнаки поступово розвивають свої когнітивні навички, включаючи здатність аналізувати інформацію, робити висновки і оцінювати різні точки зору. Критичне мислення розвивається протягом юнацького періоду. Прагнення до самостійності: юнаки починають формувати свою власну самостійність і самоідентифікацію.

Це може призводити до появи більш критичного погляду на світ і схильності питати запитання і висловлювати незалежні думки.

Вплив соціального середовища: соціальне середовище, включаючи сім'ю, друзів, школу та медіа, може суттєво впливати на критичне мислення підлітків. Вони можуть приймати погляди свого оточення або починати висловлювати власні, незалежні думки. Підвищена емоційність: юнаки можуть бути більш схильні до емоційного реагування та закріпити свої погляди на основі особистих переживань. Це може впливати на їх здатність аналізувати об'єктивну інформацію та поставити питання.

Загалом, критичне мислення юнаків розвивається поступово і може залежати від багатьох факторів. Важливо стимулювати їх критичне мислення, надавати можливості для висловлювання власних думок та сприяти розвитку їх аналітичних навичок.

1.4. Психологічні особливості функціонування критичного мислення в юнацькому віці

Юнацький вік характеризується виробленням світогляду, переконань, характеру, життєвим самовизначенням, це період самоствердження, бурхливого розвитку самосвідомості. Внаслідок розвитку мислення у юнаків активізується застосування критичного ставлення до отримання будь-якої інформації та, відповідно до цього,її відбір та диференціація, що робить цей процес особливо важливим в умовах війни [28].

Адже, в сучасному світі жорстока війна проходить не лише на полі бою, а й в інформаційному просторі, що вимагає від юнаків досить швидкого критичного розмірковування, яке передбачає залучення таких мисленнєвих процесів, як аналіз, синтез і порівняння. Це вкрай важливо для становлення та розвитку критичного мислення, тому що в період введення бойових дій на території України, від особливостей сприймання, якості обробки інформації та від прийнятого рішення людини може залежати її психічне, фізичне здоров'я і життя загалом.

Враховуючи той факт, що молодь майже весь час проводить в соціальних мережах споживаючи дуже велику кількість нової інформації (навіть не за день, а за годину), юнаки можуть бути досить вразливими, але критичне мислення виконує функцію фільтра допомагаючи обробляти отриману інформацію.

Якщо в умовах звичайного життя, юнаки мають змогу поступово розвивати своє критичне мислення, вирішуючи буденні справи та отримуючи не завжди велику кількість нової інформації, то в умовах війни розвиток критичного мислення юнаків має відбуватись швидко та ефективно, для того, щоб сформувати власну життєву позицію, реалістичне бачення дійсності та зберігати своє психічне здоров'я.

Функціонування критичного мислення в юнаків, під час вирішення проблемних задач (які часто виникають в період війни), має чотири основні етапи [27]:

етап – зіткнення з проблемою або породження проблеми, що потребує рефлексивного та особистісного рівнів мислення (рефлексії наявних знань та власних здібностей). Результативним завершенням цього етапу є усвідомлення задачі;

етап – проблемна ситуація та проблемна задача створюють певну перешкоду в досягненні мети – ситуацію утруднення (блокаду). В цей момент відбувається спроба подолати складнощі за допомогою наявних предметних способів дій та знань, яких може бракувати (в цей період розумовий процес розгортається на операційному та предметному рівнях);

етап – відбувається переструктурування знань, способів дій, власних установок і досвіду, вироблення нового погляду, нових диспозицій, та знаходиться ідея правильного вирішення задачі (в цей момент процес мислення здійснюється на рефлексивному та особистісному рівнях);

етап – обґрунтування віднайденого рішення та представлення результатів дослідження, що вимагає розгортання думки на всіх рівнях [27].

Загалом, критичне мислення юнаків, в момент оцінки нової інформації, базується на таких принципах:

- виявлення і спростування припущень, що постає у вигляді двостороннього процесу. З одного боку, така навичка включає вивчення припущень, які приховані в фактичному матеріалі, який представлений, наприклад, політиком. З іншого боку, вона показує усвідомлення того, як припущення людини впливають на її мислення. Юнаки, які критично осмислюють нову інформацію намагаються відділити думку від факту. В період війни така навичка є надзвичайно важливою, адже в новинах може з’являтись дуже багато думок різних експертів, але ці думки можуть бути не підтверджені ніякими фактами;

- перевірка фактичної точності та логічної послідовності. Отримуючи та оцінюючи нову інформацію (наприклад, під час читання новин), індивід намагається відповісти на два основних запитання: «Наскільки фактично точна інформація? Чи є ця інформація логічною та послідовною, чи в ній є помилка?». Юнаки, які критично мислять приділяють увагу доказам, на яких будується заява. В умовах війни, іноді, зробити це досить важко, але в такому разі більш правдивою може бути інформація з офіційних державних джерел;

- розгляд контексту. Отримуючи нову інформацію, людина яка критично мислить завжди задає собі питання про те, в якому контексті дана інформація має сенс. Відбувається аналіз того, чи може ця інформація бути використана в іншій ситуації, чи лише в особливих умовах;

- вивчення альтернатив. Така навичка допомагає юнакам всебічно оцінити інформацію, та визначитись з тим, яку думку вважати правильною, адже в

період війни виникає дуже багато думок, і деякі з них, можуть бути абсолютно протилежними [44].

Розглянуті принципи формують основу критичного мислення юнаків [46]. Взяті разом, вони дозволяють сформувати власну життєву позицію та критично осмислити будь-яку інформацію, особливу ту, яку особистість отримує з засобів масової інформації в період війни.

Отже, особливості функціонування критичного мислення в юнаків в період війни полягають в тому, що:

- критичне мислення в звичайному житті є досить повільним, але в умовах війни, в момент відсутності достатньої кількості часу, саме критичне мислення допомагає індивіду досить швидко прийняти розумне, ефективне рішення не спираючись лише на власні емоції та переживання;

- критичне мислення не діє автоматично, а спирається на усвідомлення того, що відбувається, тобто дає можливість оцінити та уважно проаналізувати поточну ситуацію загалом.

- на відміну від інтуїтивного мислення, під час критичної оцінки інформації юнаки мають змогу поставити собі хоча б декілька запитань і спробувати знайти на них раціональні відповіді, що допомагає визначити правдивість отриманої інформації.

- в умовах війни відбувається дуже багато маніпуляцій, особливо в соціальних мережах. Критичне мислення допомагає юнакам розпізнавати ці маніпуляції, оцінити кому вони вигідні та не реагувати, не піддаватись їм.

- критичне мислення здатне до компромісу, що допомагає юнакам не реагувати агресивно, не піддаватись емоціям (відстоюючи лише свою точку зору), воно допомагає спокійно оцінити ситуацію з різних сторін, і можливо, визнати, що власна точка зору, в даний момент, може бути не зовсім правильною.

РОЗДІЛ 2
ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ В ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

2.1. Методика та процедура дослідження особливостей критичного мислення в юнацькому віці

Критичне мислення – це процес розгляду ідей з багатьох позицій, відповідно до їх змістових зв'язків, порівняння їх з іншими ідеями. Критичне мислення – це результат, це момент у мисленні, коли критичний підхід стає природним шляхом взаємодії з ідеями та інформацією, це активний процес, який або стимулюється, або трапляється спонтанно і надає учневі можливість контролювати інформацію, ставити її під сумнів, об'єднувати, переробляти, адаптувати або відкидати [7].

Це спрямований процес мислення, метою якого є розв'язання проблем, а сутністю – виконання певних операцій-прийомів: аналізу, синтезу, оцінювання як власних думок і результатів діяльності, так і інформації про думки й діяльність інших [8]. Як зазначає Н. Вукіна, люди, які мають навички критичного мислення, чесні самі з собою; перемагають сумніви; ставлять запитання; інтелектуально незалежні; ними практично неможливо маніпулювати [3].

Критичне мислення допомагає набути таких умінь: аналізувати інформацію, оцінювати її достовірність, оцінювати свої думки та сторонні впливи на них, виявляти в них сильні та слабкі аспекти, зважено розглядати різноманітні підходи до проблеми, щоб приймати обґрунтовані рішення щодо неї; формулювати самостійні судження й будувати переконливу аргументацію; здійснювати рефлексію та коригування власної діяльності.

Юнацький вік характеризується виробленням світогляду, переконань, характеру, життєвим самовизначенням, це період самоствердження, бурхливого розвитку самосвідомості. Внаслідок розвитку мислення у юнаків активізується застосування критичного ставлення до отримання будь-якої інформації та,

відповідно до цього, її відбір та диференціація, що робить цей процес особливо важливим в умовах війни.

Емпіричне дослідження проходить у три етапи.

На початковому етапі дослідження були підібрані методики для визначення особливостей розвитку критичного мислення в юнацькому віці.

Практичний етап охоплював основне тестування юнаків та дівчат.

На завершальному етапі була проведена обробка та аналіз результатів дослідження розвитку критичного мислення в юнацькому віці.

Мета емпіричного дослідження – встановити особливості розвитку критичного мислення в юнацькому віці та визначити чинники, які впливають на нього.

Основні завдання емпіричного дослідження:

1. Встановити рівень розвитку критичного мислення в юнацькому віці

2. Визначити систему чинників, які впливають на розвитку критичного мислення в юнацькому віці

3. Запропонувати психологічні рекомендації для розвитку критичного мислення в юнацькому віці.

Здійснений нами теоретичний аналіз наукової літератури з проблеми розвитку критичного мислення в юнацького віці в умовах війни дав змогу визначити основні складові критичного мислення юнаків. З метою визначення загального рівня розвитку критичного мислення юнаків, нами було проведено емпіричне дослідження. У дослідженні взяло участь 40 осіб віком від 17 до 21 року, з них 75% жіночої статі та 25% чоловічої, які навчаються в Липоводолинському ліцеї Липоводолинської селищної ради, Синівському ліцеї та Державному професійно-технічному навчальному закладі «Синівський професійний аграрний ліцей» Синівської селищної ради Сумської області.

Для комплексного дослідження рівня розвитку критичного мислення юнаків, нами було підібрано наступний психодіагностичний інструментарій:

1. Тест «Критичне мислення» (Л. Старкі);

2. Методика «Діагностика ригідності»;

3. Методика «Творча уява» («Три слова»);

4. Тест «Навіюваність» (С.Клаучек, В.Деларю).

Тест «Критичне мислення» (Л.Старкі) передбачає визначення рівня розвитку критичного мислення особистості. В даному тесті зібрані завдання, які пов'язані з логічним світосприйняттям та побудовою гіпотез на основі представлених фактів та аргументів, що допомагає визначити ступінь розвитку критичного мислення та основних його операцій (логіки, індукції, дедукції, рефлексії, контролю над емоціями, встановлення причинно-наслідкових зв'язків). Згаданий тест є об'єктивним тестом здібностей, який може застосовуватися індивідуально і в групі. Тест вербальний, складається з 27 тверджень/питань, кожен з 4-ма варіантами вибору правильної відповіді. Для кожного завдання передбачена єдина правильна відповідь. Результати тесту можуть інтерпретуватись як у відповідності з нормами, тобто розподілятись за рівнями дуже високого, високого, середнього, низького і дуже низького критичного мислення, так і доступні для якісного аналізу. Тест є однофакторним і в результаті обробки обчислюється один загальний показник критичного мислення, який може змінюватися від 0 до 27 балів. Дуже високі результати по тесту свідчать про те, що в даного індивіда розвинені практично всі операції критичного мислення – логіка, індукція, дедукція, рефлексія, контроль над емоціями, що спотворюють прийняття рішень. Високі результати по тесту означають, що даний індивід володіє більшістю (80-90%) навичок критичного мислення – логіки, індукції і дедукції, контролю над емоціями. Середні результати по тесту означають, що даний індивід володіє значною кількістю (30-70%) навичок критичного мислення – логіки, індукції і дедукції, здатністю до критичного аналізу інформації. Низькі показники по тесту свідчать, що даний індивід не володіє достатньою кількістю навичок критичного мислення (менше 30%), що призводить до частих помилок, невдалим рішенням, нагромадження проблем в роботі та життєдіяльності в цілому. Дуже низькі результати по тесту свідчать, що даний індивід справляється тільки з 10-20% завдань, що вимагають застосування критичного

мислення [31].

За допомогою **методики «Діагностика ригідності»** можна виявити особливість психіки, яка проявляється в тенденції до зберігання своїх установок, стереотипів, інертності, нездатності змінювати власну точку зору та програму дій відповідно до нових умов, що заважає особистості критично оцінювати отриману інформацію, власні думки та поведінку. Запропонована методика складається з 50 запитань, на які необхідно відповісти «так» або «ні». Інтерпретація результатів: 0-13 балів – мобільність, 14-27 балів – наявність рис як ригідності, так і мобільності, 28 балів і більше – виражена ригідність

Методика «Творча уява» («Три слова») допомагає оцінити особливості творчої уяви респондентів. Доцільність використання даної методики під час дослідження критичного мислення зумовлена тим, що під час оцінки нової інформації особистість нерідко використовує творчу уяву (наприклад, для того щоб уявити певну ситуацію), що допомагає критично осмислити нову інформацію. Перед початком досліду кожен учасник отримує бланк з надрукованими на ньому трьома словами. Бланки можна роздати в конвертах або покласти на стіл перед досліджуваними зворотнім боком, щоб до інструктажу вони не читали надрукованих на них слів. При тестуванні групи видаються однакові бланки кожному для можливого спрощення подальшого аналізу і порівняння. У процесі дослідження пропонується протягом 10 хвилин скласти з 3 слів якомога більшу кількість речень.

Інструкція досліджуваному: «Прочитайте слова, написані на бланку, і складіть з них якомога більшу кількість речень, причому в кожне речення мають входити всі 3 слова. Складені речення записуйте на аркуші паперу. На виконання завдання Вам дається 10 хвилин. Якщо все зрозуміло, тоді почнемо! У процесі дослідження експериментатор фіксує час і після закінчення 10 хв. подає команду «Стоп! Роботу закінчити!»

Обробка та аналіз результатів

Показниками творчості в даному досліді є:

- величина балів за оригінальне та найбільш дотепне речення;

- сума балів за всі речення, придумані за 10 хвилин.

Ці показники встановлюються за допомогою шкали оцінки творчості.

Тест «Навіюваність» (С.Клаучек, В.Деларю) призначений для дослідження рівня навіюваності особистості. Високий рівень навіюваності досить часто заважає особистості мислити критично, саме тому, використання даної методики є доцільним під час діагностики загального рівня критичного мислення. Це особистісний опитувальник. Запропонований С. В. Клаучеком і В. В. Деларю в 1997 р. і призначений для скринінгу осіб, які мають підвищену навіюваність і відповідно високу готовність до розвитку психогенно індукованих станів (хемофобій, радіофобій і т.п.).

Тест складається з 20 тверджень, відібраних із відомих особистісних опитувальників. Наприклад:

· У дитинстві Вас вважали впертою дитиною.

· Коли при Вас хтось позіхає, Вам теж часто хочеться позіхнути.

· Ви вмієте наполягти на своєму і часто цим користуєтеся.

Автори повідомляють про досить високу валідність та надійність методики при обстеженні людей у природних умовах життєдіяльності, рекомендують її для оцінки рівня навіюваності як окремих індивідів, так і груп населення [35].

Бали підраховуються відповідно до ключів, та отримані результати діляться на 3 рівні:

· слабка конформність: 1-5 балів;

· помірна конформність: 6-14 балів;

· сильна конформність: 15-20 балів.

2.2. Аналіз результатів дослідження критичного мислення в юнацькому віці та чинників, які впливають на нього

За результатами методики **«Критичне мислення»**:

40% опитуваних мають високий рівень розвитку критичного мислення;

32,5% - середній рівень;

27,5% опитуваних мають низький рівень сформованості критичного мислення.

Кількісні показники отриманих результатів подано в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Кількісні показники рівня сформованості критичного мислення за методикою Л.Старкі «Критичне мислення»

Рівень розвитку	Низький	Середній	Високий
Кількість опитуваних	27,5	32,5	40

Графічно дані представлені в діаграмі на рисунку 2.1.

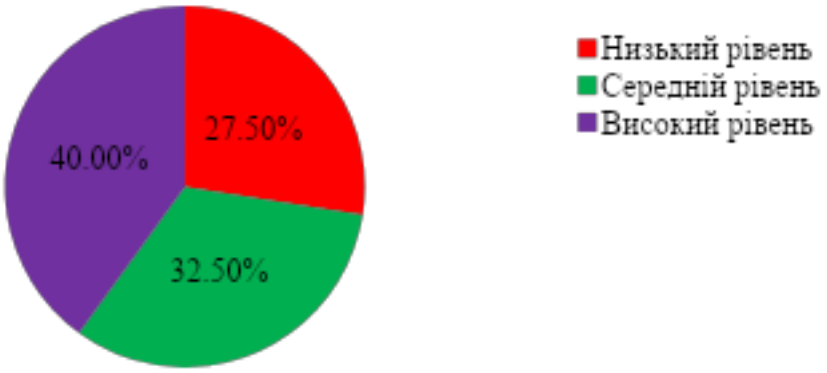

Рис. 2.1. Результати дослідження за методикою Л.Старкі «Критичне мислення»

Згідно отриманих даних можемо встановити той факт, що майже третина респондентів мають низький рівень розвитку критичного мислення, що може говорити про те, що такі люди мають погано розвинену логіку, не здатні «фільтрувати» інформацію, виявляти маніпуляції, їм важко приймати зважені рішення, вступати в аргументовані дискусії, усвідомлювати свої упередженості та необ’єктивність інших.

Серед решти досліджуваних третина опитуваних мають середній рівень розвитку критичного мислення, що свідчить про те, що вони мають здатність до

саморегуляції, можуть ставити під сумнів більшість фактів, здатні мислити самостійно. Також, слід зазначити, що майже половина респондентів мають високий рівень розвитку критичного мислення, що свідчить про те, що вони мислять самостійно, здатні до аналізу, контролю над емоціями, вміють розпізнавати свої ілюзії, маніпуляції з боку оточуючих, реклами, пропаганди, вміють відділяти оцінки та припущення від фактів, знаходять причинно-наслідкові зв'язки або приймають їх відсутність, продумують та виробляють найбільш оптимальне рішення в умовах невизначеності та ризику, вміють ставити реалістичні цілі та знаходити адекватні шляхи для їх досягнення.

Наступною методикою була **«Діагностика ригідності»**, за результатами якої було виявлено, що високу ригідність мають 22,5% респондентів, виявляють риси ригідності та мобільності 25% респондентів, решта 52,5% опитуваних мають розвинуту мобільність.

Кількісні показники отриманих результатів подано в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2.

Кількісні показники рівня ригідності
за методикою «Діагностика ригідності»

Рівень розвитку	**Низький (мобільний)**	**Середній (виявляються риси ригідності і мобільності)**	**Високий (ригідний)**
Кількість опитуваних	52,5	25	22,5

Графічно дані представлені в діаграмі на рисунку 2.2.

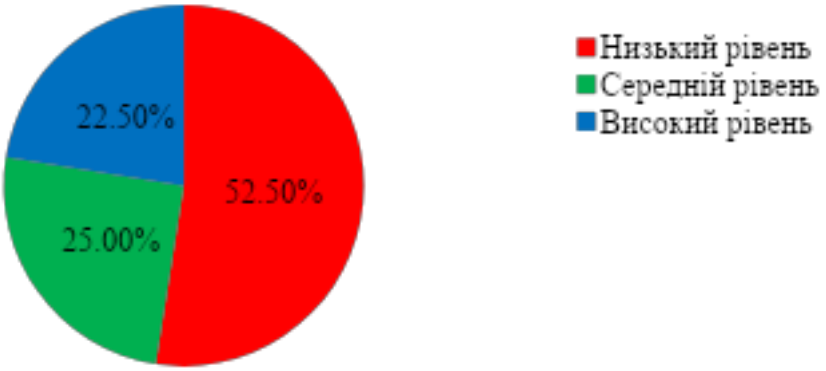

Рис. 2.2. Результати дослідження за методикою «Діагностика ригідності»

Згідно до отриманих даних, майже четверта частина опитуваних має високий рівень ригідності, який свідчить про те, що такі люди: мають складності (іноді навіть повну нездатність) при зміні запланованої програми діяльності в умовах, які об'єктивно вимагають її перебудови; не піддаються змінам, введеним інноваціям, мають повільність реакцій і мислення, слабке переключення з одного виду роботи на інший, мають труднощі з відмовою від власного прийнятого рішення, способу мислення і поведінки.

Середній рівень ригідності має четверта частина респондентів. Це означає, що такі люди характеризуються з одного боку – прагненням до активної діяльності, з іншого – вони психологічно залежні від оточуючих, мають складнощі під час прийняття самостійних рішень і мають сумніви в їх правильності. Решта, більша половина, опитуваних мають психологічну мобільність.

Психологічно мобільних людей відрізняє повнота їх занурення в процес спілкування, легка концентрація уваги, квапливість мови, легка податливість змінам ситуації, легка зміна установок, суджень та власної поведінки відповідно до ситуації.

Відповідно до отриманих результатів за методикою **«Три слова»** (яка була спрямована на визначення рівня творчої уяви), було отримано наступні результати: 35% опитуваних мають низький рівень творчої уяви, 30% - середній рівень, решта 35% опитуваних мають високий рівень розвитку творчої уяви.

Кількісні показники отриманих результатів подано у таблиці 2.3.

Таблиця 2.3.

Кількісні показники рівня розвитку творчої уяви за методикою «Три слова»

Рівень розвитку	Низький	Середній	Високий
Кількість опитуваних	35	30	35

Графічно дані представлені в діаграмі на рисунку 2.3.

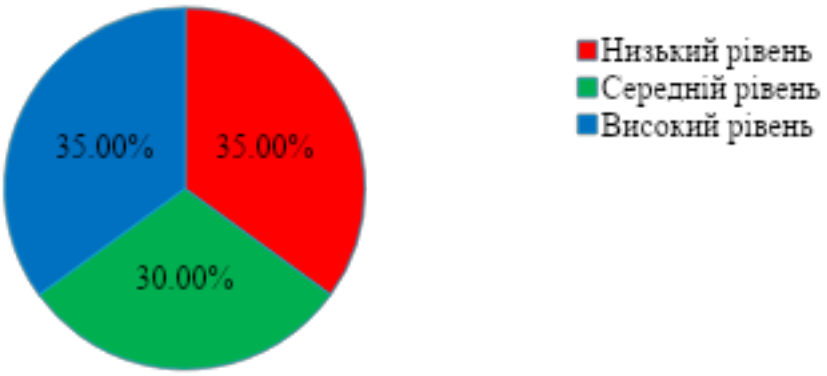

Рис. 2.3. Результати дослідження за методикою «Три слова»

Відповідно до результатів, майже третина респондентів мають низький рівень розвитку творчої уяви, що свідчить про той факт, що такі люди мислять стереотипно; їм важко створювати нові незалежні образи та формувати внутрішній план дій. Майже половина респондентів мають середній рівень розвитку творчої уяви, що характеризується здатністю до створення нового образу, регуляції емоційних станів, здатністю до формування внутрішнього плану дій.

Решта четверта частина респондентів мають високий рівень розвитку творчої уяви, що свідчить про те, що такі люди є незалежними, мають відкритість розуму, високу толерантність до невизначених та нерозв'язних ситуацій та конструктивну активність у цих ситуаціях.

За результатами методики **«Навіюваність»** (С.Клаучек, В.Деларю) – 27,5% респондентів мають високий рівень навіюваності, 17,5% - середній рівень, та решта 55% опитуваних мають низький рівень навіюваності. Кількісні

показники отриманих результатів подано у таблиці 2.4.

Таблиця 2.4.

Кількісні показники рівня навіюваності за методикою С.Клаучек, В.Деларю «Навіюваність»

Рівень розвитку	Низький	Середній	Високий
Кількість опитуваних	55	17,5	27,5

Графічно дані представлені в діаграмі на рисунку 2.4.

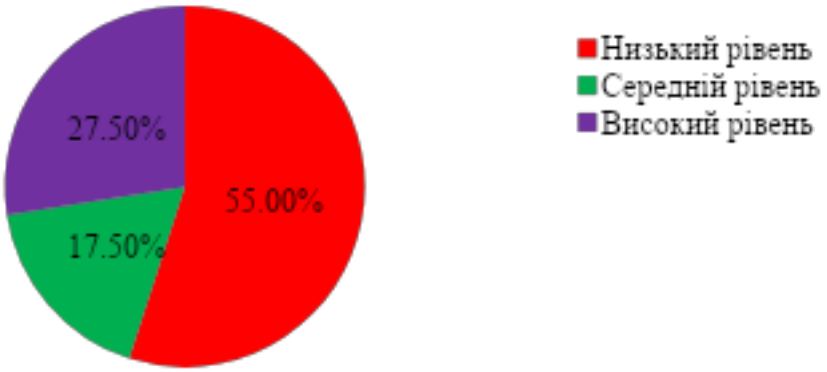

Рис. 2.4. Результати дослідження за методикою «Навіюваність»

Згідно з отриманими даними, більша половина опитуваних мають низький рівень навіюваності, що свідчить про те, що такі люди мають високу емоційну чутливість, багату уяву, обережність, вміють змінювати свою поведінку відповідно до ситуації.

Майже четверта частина респондентів має середній рівень навіюваності, що свідчить про їх відкритість, прямолінійність, природність, не опосередкованість, їм притаманна незалежність, орієнтація на власні дії та рішення, а також зібраність та енергійність. Решта, четверта частина опитуваних має високий рівень навіюваності, що може свідчити про те, що такі респонденти мають недостатньо розвинений самоконтроль, внутрішнє задоволення своїм положенням та в більшому ступені залежать від поведінки колективу.

Відповідно до результатів більше третини респондентів мають високий рівень сформованості критичного мислення це свідчить про те, що такі люди вміють критично оцінювати та аналізувати ситуації, оцінювати та передбачати наслідки власної поведінки, а також можуть швидко адаптуватись та підпорядковувати власну поведінку до нових умов. Третина опитуваних має середній рівень загального розвитку критичного мислення, що виражається в здатності до саморегуляції, самостійності мислення (але наявні сумніви під час самостійного прийняття рішень), здатності до аналізу ситуацій та формування внутрішнього плану дій в залежності від нових обставин. Третя частина респондентів має низький загальний рівень сформованості критичного мислення, що виражається в несамостійності, стереотипності мислення, нездатності до самостійного аналізу та оцінки ситуацій, а також передбаченні наслідків власної поведінки.

Аналіз результатів дослідження рівня розвитку критичного мислення юнаків, дозволяє стверджувати, що більше третини опитуваних мали високий загальний рівень розвитку критичного мислення (що свідчить про те що такі юнаки здатні до аналізу інформації, контролю над емоціями, вміють розпізнавати маніпуляції та відрізняють оцінки та припущення від фактів), третина респондентів – середній рівень (що свідчить про те, що такі люди можуть ставити під сумнів більшість фактів, намагаються аналізувати інформацію, здатні до самостійного мислення) решта, третя частина опитуваних мали низький загальний рівень розвитку критичного мислення (що свідчить про те, що таким людям важко приймати зважені рішення, фільтрувати інформацію та усвідомлювати свою упереджуваність).

Отримані результати зумовлюють необхідність розробки та проведення корекційної програми з метою розвитку критичного мислення в юнацькому віці.

2.3. Психологічні рекомендації для розвитку критичного мислення в юнацькому віці

Відповідно до результатів проведеного дослідження, нами була розроблена психокорекційна програма з розвитку критичного мислення в юнацькому віці.

Для її впровадження потрібна експериментальна група, мінімум з 10 осіб.

Мета даної психокорекційної програми - корекція низького рівня розвитку критичного мислення в юнацькому віці.

Відповідно до мети, були виділені наступні **завдання** програми:

1. підвищення загального рівня розвитку критичного мислення юнаків;
2. зниження рівня ригідності мислення;
3. розвиток уяви.

Перелік методів і форм роботи, які використовувалися під час занять: практичні вправи, форма роботи: індивідуальна.

Обладнання: папір, олівці, ручка.

Очікувані результати:

1. підвищення рівня критичного мислення;
2. розвиток вміння відстоювати та аргументувати власну думку;
3. розвиток вміння змінювати власну позицію, відповідно до нових вимог;
4. розвиток гнучкості, самостійності мислення;
5. формування здатності передбачати наслідки своїх дій.

Організація занять: програма розрахована на 6 занять по 50 хвилин кожне.

Заняття проводиться 2-3рази на тиждень.

Кількість учасників: 10 осіб.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН:

1.	1.Вітання, знайомство з учасником; 2.Встановлення правил занять; 3.Вправа «Фішбоун»;	Аркуш паперу, ручка	5 хв 5 хв 15 хв.
2.	1.Привітання, зворотній зв'язок; 2.Вправа «Логічний ланцюжок»; 3.Вправа «Улюблені предмети» 4.Підведення підсумків.	Аркуш паперу, ручка	5 хв 20 хв 20 хв 5 хв.
3.	1.Привітання, зворотній зв'язок; 2.Вправа «Спостерігаю 10х2»; 3.Вправа «А що, якщо…?»; 4.Підведення підсумків.	Аркуш паперу, ручка	5 хв 20 хв 20 хв 5 хв
4.	1.Привітання, зворотній зв'язок; 2.Вправа «6 капелюхів мислення»; 3.Вправа «Обмеження можливостей»; 4.Підведення підсумків.		5 хв 25 хв 15 хв 5 хв
5.	1.Привітання, зворотній зв'язок; 2.Вправа «Головне. Сторони. Приховане.»; 3.Вправа «Чуттєвий психолог»; 4.Підведення підсумків		5 хв 20 хв 20 хв 5 хв
6.	1.Привітання, зворотній зв'язок; 2.Вправа «Вивчення власних оман»; 3.Вправа «Лист самому собі через 10 років»; 4.Підведення підсумків.	Аркуш паперу, ручка	5 хв 20 хв 20 хв 10 хв.

ЗАНЯТТЯ №1

Вітання, знайомство з учасником. Встановлення правил заняття.

Вправа «Фішбоун»

Мета: розвиток вміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, здійснювати обґрунтований вибір, розвиток навичок роботи з інформацією.

Хід роботи: учаснику пропонується актуальна тема для обговорення та схема у вигляді риб'ячої кістки. Схема включає в себе чотири блоки, які

представлені у вигляді голови, кісток та хвоста риби. Учаснику пропонується проаналізувати визначену тему та результати аналізу написати в надану схему, при цьому кожна з частин схеми відповідає за конкретні складові: голова – тема або інформація, що підлягає аналізу; верхні кістки – основні поняття теми та причини виникнення проблеми; нижні кістки – факти, які є підтвердженням певних причин чи понять, вказаних у схемі; хвіст – відповідь на поставлене питання, висновки.

Вправа «В мерії»

Мета: розвиток уяви, гнучкості мислення, вміння аргументувати власну думку, передбачати наслідки своїх дій.

Хід роботи: учаснику пропонується уявити собі наступну ситуацію: «уявіть, що вас обрали мером. Перше ваше завдання: погодити план забудови нового району. Першочергово місця відведено під будівництво елітних котеджів. Але виникла необхідність побудувати на території об'єкт соціального призначення, який не вписується в критерії «району високого класу». Подумайте, які стимули і доводи привести, щоб не втратити заможних інвесторів. При цьому, намагайтесь думати логічно та уникати нереальних фантазій».

Підведення підсумків:

Що було найважче в сьогоднішній роботі?

Чи складно вам було уявляти та аналізувати ситуації?

ЗАНЯТТЯ №2

Привітання з учасником, зворотній зв'язок.

Вправа «Логічний ланцюжок»

Мета: розвиток вміння аналізувати ситуацію та вибудовувати логічні зв'язки, передбачати наслідки власних дій.

Хід роботи: учаснику пропонується актуальне твердження, яке викликає дебати в академічній спільноті. Наприклад: «Виконання вакцинації від вірусу

новими препаратами приносить особам літнього віку більше шкоди, ніж користі». Далі учаснику пропонується в двох стовпчиках записати аргументи за та проти, а також подумати, які дослідження (види,їх тривалість, кількість учасників) потрібно провести, та які результати отримати, щоб точно відповісти на запропоновану тему.

Вправа «Улюблені предмети»

Мета: розвиток уяви, вміння аналізувати, аргументувати власну думку.

Хід роботи: учаснику пропонується написати на папері список з десяти предметів та особистих речей, які його оточують. Потім необхідно написати які асоціації (нехай навіть самі безглузді) викликають ці речі (асоціації з емоцією, людиною або подією минулого). При цьому не потрібно обмежуватися очевидними паралелями, потрібно дозволити собі фантазувати.

Підведення підсумків:

Чи було вам важко працювати сьогодні? Що було найскладнішим?

ЗАНЯТТЯ №3

Привітання з учасником, зворотній зв'язок.

Вправа «Спостерігаю 10х2»

Мета: розвиток гнучкості мислення, вміння змінювати власну думку та не піддаватись лише першому враженню.

Хід роботи: учаснику пропонується виконати три кроки. Крок 1: потрібно дивитись на зображення або предмет спокійно не менше хвилини. Нехай очі спокійно блукають. Крок 2: Потрібно зробити помітки склавши список з десяти слів або фраз про будь-який аспект того, що було побачене. Крок 3: Через декілька хвилин потрібно повторити крок один і два та додати в свій список ще десяті слів або фраз.

Вправа «А що, якщо?»

Мета: розвиток уяви, вміння аналізувати ситуацію, встановлювати логічні зв'язки та передбачати наслідки дій.

Хід роботи: учаснику задаються вигадані запитання, які він має проаналізувати і дати відповідь. Приклади запитань: «А що, якщо на землі

зникнуть всі металеві предмети?», « А що якщо по всьому світу пропаде світло?» і т.д.

Підведення підсумків:

Чи було важко вам сьогодні працювати?

Чи відкрили ви для себе щось нове сьогодні?

ЗАНЯТТЯ №4

Привітання з учасником, зворотній зв'язок.

Вправа «6 капелюхів мислення»

Мета: розвиток гнучкості мислення, вміння аналізувати ситуацію з різних сторін.

Хід роботи: учаснику пропонується тема для обговорення (це можу бути тема, яка його цікавить), після цього, йому пропонується оцінити цю тему з шести різних точок зору (з 6 капелюхів). При цьому: білий капелюх – інформація та факти (де потрібно звернути увагу на дані, які ми маємо, оцінити чи достатньо інформації (де ми ще можемо її отримати) та як ми можемо її використати; жовтий капелюх – позитив, достоїнства, плюси (тут ми звертаємо увагу на сильні сторони обраної теми); чорний капелюх – критика, труднощі, недоліки (тут потрібно кожне рішення піддавати сумнівам, розглядати ризики та небезпеки, знаходити слабкі місця в кожній ідеї); червоний капелюх – емоції та почуття (тут потрібно прислухатись до «внутрішнього голосу», до того, що підказує інтуїція); зелений капелюх – нові ідеї та креатин (тут всі можливі варіанти вирішення ситуації можна розглянути з незвичним підходом); синій капелюх – контроль та управління мисленнєвим процесом (це капелюх керівника, він не потребує рішень, тут потрібно суворо оцінити питання яке розглядається та порівняти з існуючою концепцією та власними ресурсами).

Вправа «Обмеження можливостей»

Мета: розвиток уяви, вміння передбачати наслідки, встановлювати логічні зв'язки.

Хід роботи: учаснику пропонується уявити людину з свого оточення або придумати вигаданого персонажа у якого є незначний дефект, наприклад

складності з використанням робочої руки. Потім потрібно написати есе, яке описує, як зміниться життя в подібній ситуації. При цьому потрібно вказати, які потрібно виробити нові навики та знання, щоб мати повноцінне життя з таким дефектом,атакож які характеристики та якості потрібно розвивати, щоб зберегти роботу або продовжити навчання.

Підведення підсумків:

Що було найскладніше сьогодні?

Чи важко вам було оцінювати ситуацію з різних сторін?

ЗАНЯТТЯ №5

Привітання з учасником, зворотній зв'язок.

Вправа «Головне. Сторони. Приховане»

Мета: розвиток вміння встановлювати логічні зв'язки та критично оцінювати ситуацію.

Хід роботи: учаснику пропонується орати історію (або мультфільм, або просто цікаву для нього тему), а потім відповісти на запитання: *Головне*: що головне в цій історії, проблемі? Оберіть головних героїв історії. Що з ними відбувається? Як вони допомагають зрозуміти основну ідею? *Сторони:*Чи якась додаткова історія або інформація, яка залишається в стороні? Чи є другорядні персонажі? Які події відбуваються з ними? *Приховане:* Що від нас приховано? Чи є щось, що нам не зрозуміло, щось що ми не одразу бачимо або не розуміємо?

Вправа «Чуттєвий психолог»

Мета: розвиток уяви, вміння критично оцінити інформацію.

Хід роботи: учаснику пропонується ряд фотографій людей, які він не бачив раніше. Потрібно уважно роздивитись вираз обличчя,позу, жести людини, спробувати зрозуміти, про що вона думає, що її тривожить. Після цього потрібно прочитати про подію (людину) яка зображена на фото та перевірити, в чому була правда, а в чому помилка.

Підведення підсумків:

Чи було вам сьогодні складно працювати? Чи отримали ви сьогодні новий

досвід?

ЗАНЯТТЯ №6

Привітання з учасником, зворотній зв'язок.

Вправа «Вивчення власних оман»

Мета: навчити критично оцінювати власні дії, вивчити власні стереотипи

.

Хід роботи: учаснику пропонується вивчити власні помилки які були зроблені неодноразово, розглянути власті шаблони та стереотипи, які спричиняли помилки. При цьому потрібно намагатись вивчати не тільки очевидні причини, а й ті, які є глибоко всередині. Наприклад: можна розглянути свої установки, які були засвоєні в дитячому віці, та подумати яким сином можна їх усунути (наприклад на одну установку привести п'ять доводів, чому вона не конструктивна).

Вправа «Лист самому собі»

Мета: розвиток уяви, вміння критично оцінювати ситуацію та встановлювати логічні зв'язки.

Хід роботи: учаснику пропонується написати лист самому собі, який він має отримати через 10 років. В листі потрібно звертатись до себе, ставити запитання або питати поради, розказати про себе в майбутньому і спробувати вгадати чим ви будете займатись та яким буде ваше життя.

Підведення підсумків:

Які враження від нашої роботи?

Чи змінилось щось в вашому житті?

ВИСНОВКИ

Критичне мислення – це мислення усвідомлене, самостійне, рефлексивне, цілеспрямоване, обґрунтоване, контрольоване та самоорганізоване. Критичне мислення завжди діалогічне, тобто передбачає дискусії у яких висуваються критерії, ідентифікуються й обговорюються контексти, а мисленнєвий процес загалом піддається оцінюванню. Основними складовими критичного мислення є: 1) загальнометодологічні принципи (переконання у необхідності самокорекції методу дослідження, увага до процедури дослідження; врахування інших точок зору; готовність бути критичним не лише по відношенню до інших, але й до себе); 2) загальні стратегії (розділити проблему на частини; розв'язати прості проблеми, що відбивають окремі аспекти основної проблеми; використати смислові та графічні організатори, аби представити проблему різними способами; розглянути окремі випадки, щоб «відчути» усю проблему; аналіз засобів та цілей); 3) процедури (усвідомлення проблеми та діалектичного зв'язку між суперечностями; доведення; знаходження контраргументів; пошук фактів, що суперечать власній думці; обґрунтування; оцінювання – вибір однієї із багатьох альтернатив, усвідомлення обмежень, що накладаються на висновок; спростування; узагальнення; побудова гіпотез; формулювання висновків).

Критичне мислення юнаків має свої особливості, які характеризуються: усвідомленням того, що відбувається (не автоматичні дії, а обдумування ситуації), швидким прийняттям рішення (не спираючись лише на емоції та переживання), можливістю поставити собі запитання і спробувати знайти на них раціональні відповіді, вмінням розпізнавати маніпуляції, здатністю йти на компроміс, не піддаватись емоціям та оцінювати чи змінювати власну думку.

Критичне мислення допомагає набути таких умінь: аналізувати інформацію, оцінювати її достовірність, оцінювати свої думки та сторонні впливи на них, виявляти в них сильні та слабкі аспекти, зважено розглядати різноманітні підходи до проблеми, щоб приймати обґрунтовані рішення щодо неї; формулювати самостійні судження й будувати переконливу аргументацію; здійснювати рефлексію та коригування власної діяльності.

Юнацький вік характеризується виробленням світогляду, переконань, характеру, життєвим самовизначенням, це період самоствердження, бурхливого розвитку самосвідомості. Внаслідок розвитку мислення у юнаків активізується застосування критичного ставлення до отримання будь-якої інформації та, відповідно до цього, її відбір та диференціація, що робить цей процес особливо важливим в умовах війни.

Здійснений нами теоретичний аналіз наукової літератури з проблеми розвитку критичного мислення осіб юнацького віку в умовах війни дав змогу визначити основні складові критичного мислення юнаків. З метою визначення загального рівня розвитку критичного мислення юнаків, нами було проведено емпіричне дослідження. У дослідженні взяло участь 40 осіб віком від 17 до 21 року, з них 75% жіночої статі та 25% чоловічої, які навчаються в Липоводолинському ліцеї Липоводолинської селищної ради, Синівському ліцеї та Державному професійно-технічному навчальному закладі «Синівський професійний аграрний ліцей» Синівської селищної ради Сумської області.

Для комплексного дослідження рівня розвитку критичного мислення юнаків, нами було підібрано наступний психодіагностичний інструментарій:

1. Тест «Критичне мислення» (Л. Старкі);
2. Методика «Діагностика ригідності»;
3. Методика «Творча уява» («Три слова»);
4. Тест «Навіюваність» (С.Клаучек, В.Деларю).

Відповідно до результатів більше третини респондентів мають високий рівень сформованості критичного мислення це свідчить про те, що такі люди вміють критично оцінювати та аналізувати ситуації, оцінювати та передбачати наслідки власної поведінки, а також можуть швидко адаптуватись та підпорядковувати власну поведінку до нових умов. Третина опитуваних має середній рівень загального розвитку критичного мислення, що виражається в здатності до саморегуляції, самостійності мислення (але наявні сумніви під час самостійного прийняття рішень), здатності до аналізу ситуацій та формування внутрішнього плану дій в залежності від нових обставин. Третя частина

респондентів має низький загальний рівень сформованості критичного мислення, що виражається в несамостійності, стереотипності мислення, нездатності до самостійного аналізу та оцінки ситуацій, а також передбаченні наслідків власної поведінки.

Аналіз результатів дослідження рівня розвитку критичного мислення юнаків, дозволяє стверджувати, що більше третини опитуваних мали високий загальний рівень розвитку критичного мислення (що свідчить про те що такі юнаки здатні до аналізу інформації, контролю над емоціями, вміють розпізнавати маніпуляції та відрізняють оцінки та припущення від фактів), третина респондентів – середній рівень (що свідчить про те, що такі люди можуть ставити під сумнів більшість фактів, намагаються аналізувати інформацію, здатні до самостійного мислення) решта, третя частина опитуваних мали низький загальний рівень розвитку критичного мислення (що свідчить про те, що таким людям важко приймати зважені рішення, фільтрувати інформацію та усвідомлювати свою упереджуваність).

Отримані результати зумовлюють необхідність розробки та проведення корекційної програми з метою розвитку критичного мислення в юнацькому віці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вукіна Н. В. Критичне мислення: як чому навчвти: науково-методичний посібник /Н. В. Вукіна, Н. П. Дементієвська, І. М. Сущенко; за наук. ред. О. Г. Пометун. Харків, 2007. 190 с.
2. Вайстейн М. Каркас критичного мислення. Рідна школа. 2001. № 4. С. 49- 51.
3. Горяїнов А. Основи критичного мислення. Київ : Книгоноша, 2022. 120 с.
4. Жидецький Ю. Ц. Психолого-педагогічні аспекти формування критичного мислення студентів. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія: Психологічні науки. Львів, 2014. С. 43-50.
5. Загальна психологія: підручник /О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін.. Київ: Каравела, 2009. 449 с.
6. Карпенко В.В. Психологія мислення: феноменологія, процес і детермінанти. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Львів, 2013. № 1. С. 32-42.
7. Києнко- Романюк Л. А. Зарубіжна і національна практика розвитку критичного мислення в учнів і студентів. Вища освіта України. 2004. № 4. С. 109-113.
8. Києнко- Романюк Л. А. Учителю про розвиток критичного мислення в учнів і студентів: теорія і практика. Рідна школа. 2006. № 7. С. 68-70.
9. Козира В. М. Технологія розвитку критичного мислення у навчальному процесі. Тернопіль: Астон, 2017. 60 с.
10. Конверський А. Є. Критичне мислення. Київ: Центр навчальної літератури, 2019. 340 с.
11. Кошелева Н. Г., Щербіна Ю. М. Особливості розвитку аналітичного та критичного мислення у старшокласників. Психологічні студії. 2024. № 1. С. 81-86.

12. Красовицький М. Проблеми виховання критичного мислення учнів у контексті теорії і практики американської школи. Рідна школа. 2003. № 2. С. 73-76.

13. Кроуфорд А. Технології розвитку критичного мислення учнів. Київ: Плеяди, 2006. 220 с.

14. Кустов А. В. Мислення: психологічні, психопатологічні та психотерапевтичні аспекти: навчальний посібник / А. В. Кустов, Ю. А. Алексєєва. Суми: Вид-во СумДУ, 2010. 324 с. 64

15. Кушнір В. Особливості критичного мислення педагога. Рідна школа. 2001. № 4. С. 58-60.

16. Лапінська С. В. Критичне мислення як об’єкт педагогічного дослідження в системі юридичної освіти. Вісник ТГПУ, 2005. № 49. С. 125-129.

17. Луценко О. Адаптація тесту критичного мислення Л. Старкі. Вісник Харківського Національного університету ім.. В. Н. Каразіна. Серія: Психологія. 2014. № 1110. Вип. 55. С. 65-70.

18. Лякішева А. В., Вітюк В. В., Кашуб’як І. О. Кейсбук методів і прийомів технології розвитку критичного мислення у Новій українській школі: навчально-методичний посібник. Луцьк: ФОП Іванюк В. П., 2022. 116 с.

19. Лящ О. П. Генеза емоційного інтелекту в юнацькому віці: дис. … доктора наук з психології: 19.00.07. Київ, 2021. 458 с.

20. Мазоха І. Аналіз проблеми емоційного інтелекту як особистісного ресурсу. Сучасна психологія: проблеми та перспективи. 2020. Вип. 5. С. 100-104.

21. Максименко С. Д., Соловієнко В. О. Загальна психологія: навчальний посібник. Київ: МАУП, 2000. 256 с.

22. Марченко О. Г. Формування критичного мислення школярів. Харків: Видавнича група «Основа», «Тріада +», 2007. 160 с.

23. Мельник О. Г. Емоційний інтелект і критичне мислення. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Психологія і педагогіка. 2009. Вип. 12. С. 122-131.

24. Медведєва Н. Формування критичного мислення учнів на уроках російської мови та літератури як основа розвитку інноваційної особистості. Педагогіка вищої та середньої школи. 2014. Вип. 40. С. 136-139.

25. Мойсеєнко С. М. До поняття рефлексії в педагогічній діяльності. Актуальні наукові дослідження у сучасному світі. Переяслав-Хмельницький. 2018. Вип. 10(42). Ч. 4. С. 68-71.

26. Моляко В. А. Творча конструктологія. Київ: Освіта України, 2007. 388 с.

27. Непорада І. М., Олійник І. О. Технологія розвитку критичного мислення як засіб формування професійної компетентності сучасного вчителя НУШ. Вісник «Наука та освіта». Серія: Філологія, культура і мистецтво, педагогіка, історія і археологія, соціологія. 2024. № 2(20). С. 1035-1043.

28. Новий тлумачний словник української мови. 2-ге вид. випр.. Київ: Вид-во АКОНІТ, 2008. Т. 1. 926 с.

29. Овадюк О. О. Наукові основи розвитку критичного мислення керівника закладу загальної середньої освіти в системі післядипломної педагогічної освіти. Вісник післядипломної освіти. 2019. Вип. 9(38). С. 100-105.

30. Олійник Т. О. Курс «Критичне мислення» для студентів та викладачів університетів. Педагогіка та психологія. 2002. № 22. С. 135-139.

31. Омельяненко С. В. Критичне мислення як елемент розвивального навчання. Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки. 2002. Вип. 35. С. 85-94.

32. Омельяненко С. В. Навчання критичного мислення: методичні рекомендації до спецсемінару для студентів психолого-педагогічних факультетів. Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Вінниченка, 2004. 192 с.

33. Основи критичного мислення: навчальний посібник для учнів 10(11) класів / О. І. Пометун, Л. М. Пилипчатіна, І. М. Сущенко, І. О. Баранова. КИЇВ: Видавничий дім «Освіта», 2016. 192 с.

34. Пометун О. І. Критичне мислення як педагогічний феномен. Український педагогічний журнал. 2018. № 2. С. 89-98.

35. Пометун О. І. Формування критичного мислення учнів на уроках з курсу за вибором «Права людини». Історія в школах України. 2008. № 9. С. 5-7.

36. Пометун О., Пилипчатіна Л. , Сущенко І., Баранова І. Основи критичного мислення. Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2010. 74 с.

37. Пометун О., Сущенко І. Путівник з розвитку критичного мислення в учнів початкової школи. Київ, 2018. 96 с.

38. Психологія мислення: підручник /[І. Д. Пасічник, Р. В. Каламаж, О. В. Матласнвич, У. І. Нікітчук та ін.]; за ред.. І. Д. Пасічника. Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2015. 560 с.

39. Психологічна енциклопедія / Автор упоряд. Степанов О. М. Київ: Академвидав, 2006. 422 с.

40. Психодіагностика. Психологічний практикум [Текст]: навчальний посібник / Баклицька О. П., Баклицький І. О., Сірко Р. І., Слободяник В. І. Львів: СПОЛОМ, 2015. 464 с.

41. Савчин М. В., Василенко Л. П. Вікова психологія: навчальний посібник. 3-тє вид., перероб., допов. Київ: Академія, 2017. 366 с.

42. Савченко Ю. А. Розвиток критичного мислення в осіб юнацького віку в умовах війни. Кваліфікаційна робота здобуття освітнього ступеня «Магістр» за спец. «053»-психологія. Київ, 2022. 57 с.

43. Симоненко С., Грек О. Дослідження рівня сформованості критичного мислення як компонента інформаційно-психологічної безпеки студентів. Наука і освіта. 2022. № 4. С. 64-70.

44. Тамбовська Х. В. Розвиток критичного мислення як засіб формування інтелектуальної культури учнів. Наука і освіта: науково-практичний журнал. 2011. № 4. С. 426-428.

45. Терно С. О. Теорія розвитку критичного мислення (на прикладі навчання історії): посібник для вчителя. Запоріжжя: ЗНУ,2011. 105 с.

46. Терно С. О. Критичне мислення – сучасний вимір суспільствознавчої освіти. Запоріжжя: Просвіта, 2009. 268 с.

47. Тягло А. В., Воропай Т. С. Критичне мислення: Проблема світової

освіти XXI століття. Харків, 1999. 284 с.

48. Технології розвитку критичного мислення учнів / А. Кроуфорд, В. Саул, С. Метьюз, Д. Макістер; наук. ред., передм. О. І. Пометун. Київ: Вид-во «Плеяди», 2006. 220 с.

49. Хачумян Т. І. Поняття «критичне мислення» та його сутність у психолого-педагогічній науці. Теоретичні питання культури, освіти та виховання: збірник наукових праць. Київ: Видавничий центр КНЛУ, 2003. № 24. Ч. 2. С. 171-177. 62. Хейбер Д. Критичне мислення. Київ: Art Huss, 2023. 198 с.

50. Чаплак Я. В. Роль критичного мислення у творчих пошуках «внутрішнього камертона» душі особистості: збірник наукових праць. Серія: Філософія, соціологія, психологія. Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпатського Національного університету ім. Василя Стефановича. 2011. Вип. 16(1).Ч. 1. С. 136-147.

51. Шакірова Д. М. Теоретичні основи концепції формування критичного мислення. Харків: Педагогіка, 2006. № 9. С. 72-77.

52. Шамне А. В. Динаміка психосоціального профілю школярів підлітковоюнацького віку у історичній ґенезі. Варіативність соціалізації особистості в умовах сучасного інформаційного суспільства: монографія /кол. авторів; ред.. Н. М. Токаревої. Кривий Ріг: ТОВ НВП «Інтерсервіс», 2017. 220 с.

53. Швець Т. Старший шкільний вік як сенситивний період для розвитку соціально-особистісної компетентності. Наукові праці МАУП. Серія: Педагогічні науки. 2023. № 1(54). С. 43-50.

54. Щедровицький Г. Рефлексія. Психологія і суспільство. 2015. № 1. С. 37-45. 69. Ямщикова Л. Критичне мислення як вид розумової діяльності. Запоріжжя: Просвіта, 2009. 250 с.

55. Ennis, R.H. A taxonomy for critical thinking dispositions and abilities / R.H. Ennis // Teaching thinking skills : Theory and practice / Ed. by J. Baron, R. Sternberrg. N.Y., 1987. 243 p.

56. Paul, R.W. Critical Thinking: What Every Person Needs to Survive In À Rapidly Changing World / R.W. Paul. 3-rd edition revisited. Santa Rosa, CA. 1993.

350 p.